

חיוב מזונות לבניו

כתובות דפים מ"ט: וס"ה:

יניב רוזניק

המקור לחיוב

הגמרא בכתובות בסוף פרק חמישי¹ מביאה את דברי רבי עולא רבה, שדרש אפיתחא דבי נשיאה: "אע"פ שאמרו אין אדם זן את בניו ובנותיו כשהן קטנים, אבל זן קטני קטנים". שואלת הגמרא "עד כמה", ומשיבה – "עד בן שש, כדרב אסי, דאמר רב אסי: קטן בן שש יוצא בעירוב אמו". כלומר, אישה שמערבת עירובי תחומין בשבת לצד אחד של העיר – בנה הולך אחריה עד גיל שש, מתוך שהוא עדיין זקוק לאימו וכרוך אחריה, ואותו גדר יהיה גם לגבי חיוב האב להאכיל את בניו.

חיוב זה הינו חיוב גמור, כפי שאומרים תוס' שם במקום²: "אבל זן קטני קטנים – וכיפינן ליה", ולקמן ננסה לבאר בעז"ה מה מקור החיוב ומה גדרו.

בסוגיה אחרת במסכת, בפרק רביעי³, ישנה משנה העוסקת בחובת האב להאכיל את בנותיו, ושם נאמר "האב אינו חייב במזונות בתו". מדייקת הגמרא: במזונות ביתו – פטור, הא במזונות בנו – חייב. ודיוק נוסף: גם במזונות בתו – אמנם אין חובה, אך מצוה – יש. ומקשים: מצינו הרי בברייתא מחלוקת משולשת בעניין, ושום שיטה לא מתאימה לכאורה לדברי המשנה: "דתניא, מצוה לזון את הבנות קל וחומר לבנים דעסקי בתורה⁴, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: מצוה לזון את הבנים וקל וחומר לבנות משום זילותא. ר' יוחנן בן ברוקא אומר: חובה לזון את הבנות לאחר מיתת אביהן, אבל בחיי אביהן אלו ואלו אינן ניזונין". הגמרא מתרצת באריכות את לשון המשנה אליבא דכל תנא ואומרת שכולם יכולים להתאים את דברי המשנה לשיטתם.

בהמשך⁵ מוזכרת מימרא שאמר רבי אילעא בשם ריש לקיש, ששמע משום רבי יהודה בר חנינא, ש"באושא התקינו שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים". שואלת על כך הגמרא "איבעיא להו: הלכתא כוותיה או אין הלכתא כוותיה", ומביאים ראיות לפשוט את הספק מכמה מקרים שקרו: כשבאו לפני רב יהודה, אמר להם: "יארוד ילדה ואבני מתא שדיא?!", כלומר – כמו התנין, שהוא אכזרי לבניו ואינו מאכילם, כך אתה מטיל צורכי בניך על בני העיר. במילים אחרות – רב יהודה לא כפה אותו לזונם, אך גער בו בתקיפות. מקרה שני: כשבאו לפני רב חסדא, אמר להם להפוך מכתשת על פיה במקום ציבורי, להעמיד עליה שליח ציבור⁶, ולהכריז שאפילו העורב דואג לבניו יותר מאותו אדם. פה היחס כבר חמור

¹ דף ס"ה:

² ד"ה "אבל זן".

³ דף מ"ט.

⁴ המילים "דעסקי בתורה" אינן חלק מהברייתא עצמה כי אם הוספה וביאור של הגמרא. ע"פ רבנו גרשום והרשב"ם בב"ב קמ"א (ראה מסורת הש"ס).

⁵ שם:

⁶ ורש"י ד"ה "כפו ליה" מביא פירוש נוסף – להעמיד את אותו אדם עצמו על המכתשת ולהכריחו להודיע ברבים על עצמו, שהוא גרוע מהעורב.

יותר – לא רק גערה, אלא ביזוי והשפלה ברבים, הפעלת לחץ על האב במטרה לגרום לו לרחם על בניו. ובמקרה השלישי באו לפני רבא, ואמר להם: נוח לכם שבניכם ניזונים מן הצדקה!?

הגמרא לא אומרת מפורשות לאיזה צד נפשט הספק, אך מ"מ רוב רובם של המפרשים מבארים כי המסקנה היא שתקנת אושא לא התקבלה להלכה. התקנה באה לומר שניתן לכוף האב להאכיל את בניו, והסיקו שיש אמנם מקום להפעיל לחצים אך א"א לכופו.

מובן שמיד עולה השאלה – איפה עומדת סוגיה זו ביחס לסוגיה שראינו בדף ס"ה? תוס' ⁷ נזקקו לשאלה זו, ואמרו "כשהם קטנים – אבל קטני קטנים לכ"ע חייב, כדאמר בסוף אע"פ". כלומר, הגמרא בדף מ"ט עוסקת בקטנים אחרים, קטנים מעל גיל שש. ועד איזה גיל רצו באושא לתקן מזונות? אומר לנו רש"י ⁸: "עד שיביאו שערות", עד שיכנסו לגדר גדולים ע"פ ההלכה.

מהעולה משתי הסוגיות הנ"ל, יש מקום לברר מספר נקודות חשובות:

- מה היחס בין תקנת אושא לתקנת קטני קטנים – האם אלו שתי תקנות שונות לחלוטין או שיש פה עניין אחד.
- מה מהות התקנה, ולטובת מי בדיוק תקנה חז"ל.
- לאחר שנדחתה תקנת אושא – האם אין שום עניין לאב להאכיל את בניו מעל גיל שש? מה בעצם גדר היכולת לדחוקו להאכילם?
- כיום, עקב שינוי הטבעים והצרכים של הקטנים, האם מסקנות הגמרא עומדות על מקומן או שמא יש מקום לומר אחרת.

המסקנה בקטנים

ראינו שתקנת אושא לכוף אדם לזון בניו ובנותיו מעל גיל שש נדחתה, ובכל זאת יש כח לבי"ד להפציר בו ואח"כ להכלימו. כמו כן ראינו מחלוקת תנאים בנוגע לחיוב האב (מחלוקת המדברת, בפשטות, קודם תקנת אושא, או לפי מסקנת הגמרא שהתקנה נדחתה). נברר איזו מהדעות התקבלה להלכה והאם יש ני"מ ביניהן.

הר"ן ⁹ מבין, שפסקו בגמרא אליבא דרבי מאיר או אליבא דרבי יהודה (לאפוקי שיטת ריב"ב), שיש מצות הזנה גם בבנים קטנים וגם בבנות קטנות. הוא מוכיח זאת מכך, שאם לא כן – איך יתכן שיבואו יושבי בית הדין ויבזו אותנו על שלא עשה מעשה, שהוא אמנם מוסרי אך לא מוגדר כמצותי? כעת יש לברר מהי בעצם אותה מצוה המוטלת עליו. יש מקום לומר, באופן פשוט, שזו מצות צדקה רגילה, אלא שהיא מוטלת באופן מיוחד על האב, כפי שיש גדרים במצות הצדקה של "עניי עירך קודמין" ¹⁰, ואולי יכולנו אף

⁷ דף מ"ט: ד"ה "כשהם קטנים".

⁸ שם ד"ה "כשהן קטנים".

⁹ דף מ"ט: ד"ה "מתני' האב אינו חייב", דף י"ז: בדפי הר"ן.

¹⁰ ב"מ דף ע"א.

לומר שיש פה משום "לא תעמד על דם רעך"¹¹, כיון שאם אביהם לא ידאג להם – לא מובטח שאחרים יעשו כן במקומו. אלא שמצינו בדברי הרשב"ם בב"ב¹², שאומר כי המצוה כאן היא בגדר "מבשרך אל תתעלם"¹³.

המאירי¹⁴ סובר גם הוא שיש מצוה, אלא שהוא מוסיף ואומר שמצוה בבנות וכ"ש בבנים מפני שהם עוסקים בתורה, כשיטת רבי מאיר לעיל. אמירה זו היא קשה, שכן ידוע כי רבי יהודה ורבי מאיר – הלכה כרבי יהודה, וצ"ע מדוע נקט אחרת. יתכן שהסתמך על כך שבתוספתא¹⁵ הושמטה שיטת רבי יהודה. מ"מ למאי נ"מ אם נפסוק כך או כך? לכאורה תהיה נ"מ פשוטה במקרה בו אין לאב די כסף להאכיל את שניהם, שלפי המאירי מצוה עליו יותר להאכיל את בניו הזכרים על מנת שיוכלו לעסוק בתורה, ואילו בנותיו יחזרו על הפתחים. בכל אופן יש מקום לברר בדעת רבי מאיר מה בדיוק נותן עדיפות לבנים – האם זה עצם היותם מחויבים בלימוד תורה וראויים לכך, דבר המראה על חשיבותם ומעלתם? קשה לומר כן, ויותר משמע שהדבר תלוי בשאלה האם בפועל אכן עוסקים הבנים בתורה אם לא; אם יתברר שאינם עושים כן – לכאורה אין מקום להעדיפם, ואף להיפך – ניתן לבנות כדי שלא יאלצו לחזור על הפתחים, דבר שהוא זילותא טפי בבנות, וכפי שביארה הגמרא את שיטת רבי יהודה.

הרי"ף והרא"ש לא מזכירים כלל את מחלוקת התנאים המשולשת, ונראה שמבינים כר"ן, שמוכח מתוך הגמרא עצמה שיש מצוה לזון, שכן אחרת לא היו כופין. מצד שני, יש מקום לומר שהם פוסקים דווקא כרבי יוחנן בן ברוקא שאין אפילו מצוה, שאם לא כן היו צריכים לחדש את הדין הזה, שאין לו כל מקור במשנה עצמה. יתכן גם שניתן לחזק אפשרות זו מתוך לשון הגמרא שהבאנו מדף ס"ה: "אע"פ שאמרו אין אדם זן את בניו ובנותיו כשהן קטנים" – משמע לכאורה שאינו זן כלל, אין עליו אפילו מצוה אלא רק גדר של מעשה מוסרי וטוב ולא יותר, אלא שכיון שסו"ס מפקיר את בניו – ראו חכמים לנכון להפציר בו ואף להכלימו על כך.

מהות התקנה

יש מקום לברר מהי הגדרת תקנת ההזנה. יתכן שאותה תשובה תתייחס הן לתקנת אושא שנדחתה – להאכיל גם מעל גיל שש, עד שיגדלו, והן לתקנת חכמים שנפסקה להלכה – לחייב את האב לזון קטני קטנים. השאלה המרכזית שצריכה להישאל כאן היא לטובת מי בעצם תיקנו חז"ל את התקנה.

התשובה הפשוטה יותר היא, כמובן, זו שתאמר שיש כאן תקנה לטובת הבנים והבנות עצמם, להצילם ממצב בו אין מי שדואג להם; ראינו בגמרא לעיל שעד גיל שש כרוך הילד אחר אימו וזקוק לה על מנת להתקיים, ועל כן יובן מאוד אם נאמר שחז"ל ראו לנכון לתקן תקנה כזו לטובתם.

ישנה דרך אחרת הרוצה לומר כי התקנה כאן היא תקנת האם ולא הבנים. יחד עם חיוב הכתובה שמתחייב הבעל לשלם לאשתו במקרה שתאלמן או תתגרש, קבעו חז"ל עוד כמה חיובים הדדיים בין בני הזוג – מעשה ידיה תחת מזונותיה, פירות נכסי מילוג תחת פרקונה, ירושת נדונייתה תחת חובת קבורתה, ועוד. יתכן לומר, כי כחלק מחיובי הבעל לאשתו קבעו חז"ל גם את החיוב להאכיל את בניו ובנותיו

¹¹ ויקרא י"ט, ט"ז.

¹² דף קמ"א. ד"ה "ה"ג דתניא מצוה".

¹³ ישעיה נ"ח, ז'.

¹⁴ דף מ"ט. ד"ה "אמר המאירי האב חייב".

¹⁵ פרק ד' הלכה ח'.

הקטנים. המשנה בדף מ"ט לומדת כי "האב אינו חייב במזונות בתו", ומובא שם כך: "זה מדרש דרש רבי אלעזר בן עזריה לפני חכמים בכרם ביבנה: הבנים יירשו והבנות יזונו, מה הבנים אינן יורשין אלא לאחר מיתת האב, אף הבנות אינן ניזונות אלא לאחר מיתת אביהן". ניתן לומר, כי ראב"ע יוצא כאן נגד תקנת אושא עצמה, כלומר: באושא רצו לתקן שכמו שאדם חייב לזון את בנותיו לאחר מיתתו, כחלק מחיובי הכתובה לאשתו, כך גם יחויב לזון את בניו ובנותיו הקטנים בחייו, גם כן כחלק מגדרי הכתובה. אומר ראב"ע – אין הדבר כן; יש חיוב דווקא לאחר מיתתו. יוצא אם כן לדרך זו, שתקנת המזונות לקטנים מעל גיל שש (ואולי גם מתחת לגיל זה), נתקנה כחלק מחיובי הכתובה. אין פה דאגה של חז"ל לקטנים אלא לאישה עצמה.

אלא שהסבר זה גופא מתחלק לשתי גישות. ישנה אפשרות לומר, שאמנם תקנה זו נתקנה מראש לטובת האם, אך למעשה בסופו של דבר זוהי תקנה עצמית לבנים: כשם שיש מזונות לאם, כך יש מזונות גם לבנים. דרך אחרת תאמר, שלא רק שזו תקנה לטובת האם כשאר תקנות ותנאי הכתובה, אלא מזונות הבנים הם בפועל חלק ממזונות האישה, כלומר – אין בעצם שום חיוב על האב להאכיל את בניו, יש רק גדר מוסרי, אלא שברגע שהתחייב בכתובה לזון את אשתו (דאורייתא או דרבנן, כל שיטה כדאית לה) – ממילא חלק בלתי נפרד מכך הוא מזונות הבנים. ונפרט בהמשך את משמעות הדברים.

לפני שניגש לראות את דעות הראשונים בעניין, נסקור בקצרה מעט מהנ"מ העולות בין השיטות שהבאנו:

- הגמרא בפרק חמישי¹⁶ מביאה את דברי רב הונא, הנפסקים גם להלכה, כי יכולה האישה לומר "איני ניזונת ואיני עושה". קרי – חיובי הבעל והאישה נתקנו זה כנגד זה, ויש לכך מספר השלכות, שאולי המרכזית שבהן היא שאותו צד שלטובתו נתקנה מראש התקנה – יכול לומר "אי אפשי בתקנת חכמים" ולגרום לכך שהחיובים ההדדיים לא יחולו על שני הצדדים. ממילא, כיון שתקנת המזונות נתקנה מראש לאישה – יכולה היא לבטלה. צריך לברר אי"כ, האם במצב בו אמרה האישה "איני ניזונת" וכי ביטלה בזה בעצם את חיוב האב להאכיל את בניו או לא; אם יש חיוב עצמי לבנים, ואפילו אם זהו חיוב לטובת האישה אך הוא נפרד ממזונותיה – אין שום דבר שיפטור כאן את האב, אך אם זהו חיוב שמוגדר כתוספת אוכל למזונות האישה – הרי שהוא פטור.
- במקרה בו האם מתה. נ"מ זו מובאת בר"ן¹⁷, ופה יהיה חילוק אחר: אם נאמר שזהו חיוב עצמי לבנים – חייב גם לאחר מיתתה, ואם זהו חלק ממזונות האישה – פטור, כיון שגם היא לא אוכלת כעת. ולאפשרות הביניים, שזו תקנה לאישה אך תנאי אחר בכתובה – יש מקום לדון האם זהו תנאי כתובה שקיים רק כל זמן שהאישה בחיים, או שזהו חיוב הנמשך גם לאחר מכן – בדומה, למשל, למקרה בו אדם מתחייב לזון את בת אשתו לחמש שנים, שהגמרא¹⁸ אומרת כי החיוב ממשך גם אם מת הבעל.
- ישנו מקרה בו אין שום חיוב של האב כלפי האם – לא כתובה, לא תנאי ואף לא מזונות. הבא על הפנויה וילדה ממנו – אין הוא חייב לה כלום. ומה לגבי הבנים? אם יש חיוב עצמי של האב לא

¹⁶ דף נ"ח:

¹⁷ דף כ"ח: מדפי הר"ף.

¹⁸ דף ק"ב:

להפקיר את בניו – אין לכאורה שום סיבה לפוטרו. אך אם זהו חיוב שנתקן לטובת האם, בין אם חיוב עצמי ובין אם חלק מהמזונות, אין מקום לחיבו.

- שאלה מורכבת יותר ישנה באישה שאין לה אמנם כתובה אך יש כלפיה חיוב מזונות. כלפי מה הדברים אמורים? בן אנוסה – אין לאימו כתובה, כיון שלא שייך שם טעם "שלא תהא קלה בעיניו להוציאה", שהרי מחויב לקיימה ואסור לו לגרשה. מצד שני – פשוט הוא שהבעל חייב לתת מזונות לאשתו. וכן גם בבן שניה, בן שנולד מאיסורי עריות דרבנן; גם פה לא תהיה כתובה, כיון שיש לנו אינטרס שתהיה קלה בעיניו לגרשה, אך מזונות יש לה.

במקרים כגון אלו – מה דין הבנים? גם פה ברור שאם זו תקנה לבנים יש להם. אך אם זו תקנה לאם – יש אולי מקום לחלק, שכן אם זה חלק ממזונותיה – ודאי שחייב, אך אם זה עוד תנאי מתנאי הכתובה – צ"ע.

- החלקת מחוקק¹⁹ מביא נ"מ נוספת, הנוגעת לכל אישה שמחויב בעלה לזון את בניהם, והיא שיש דין ש"עולה עמו ואינה יורדת עמו"²⁰; הבעל מחויב לזון אותה כפי הרמה אליה היתה רגילה קודם נישואיהם. אם זו תקנה לבנים – אין לכאורה הוכחה לכך שגם לגבי הבנים תיקנו כן, וכנ"ל גם אם זה חלק מהכתובה, ורק אם זה חלק ממזונות האישה – נאמר גם בם דין זה.

- האגרות משה²¹ מעלה שאלה: מה יקרה אם הבעל יתן לאישה כסף ע"מ שתאכיל את הבנים, והיא תחליט לקמץ במאכליהם (או שלא סיימו את מכסתם) – למי מגיע המותר? אם יש חיוב על הבעל להאכיל את בניו, ללא קשר לאשתו – פשוט שהמותר של הבעל, כי הוא רק נעזר בה לעשות זאת. כן הוא הדין גם אם נאמר שיש פה תנאי כתובה. אך אם זהו חלק ממזונותיה – המותר שלה (אף אם עשתה שלא כהוגן), כמו שודאי שאם הותירה מהמכסה שלה עצמה – המותר שלה.

שיטת הר"ן – תקנה לבנים

הר"ן²² כותב, שמה שנפסק בגמרא שחייב האב להאכיל את בניו ובנותיו עד גיל שש שנים – כל זה דווקא אם אימם בחיים, אך אם מתה – פטור לגמרי. מדוע? כיון שמזונות הבנים הינם חלק בלתי נפרד ממזונותיה. חז"ל יצאו מנקודת הנחה שהאישה לא יכולה להעמיד עצמה ולא לתת ממכסתה לבניה הקטנים, כיון שהם נגררים אחריה, וא"כ יצא שלא יהיה לה מספיק. א"כ – החיוב לבנים פירושו בעצם להגדיל את המכסה של האישה, כביכול יש כאן פה אחד לזון. הר"ן עצמו אמנם מסתייג בסוף דבריו ואומר "אבל לא ראיתי לראשונים ז"ל שאמרו כן", והמל"מ²³ אף הסיק מכך שהר"ן חזר בו משיטתו, אך כפי שנראה לקמן שיטתו ודאי לא נדחתה לגמרי מהסוגיה.

לשיטה זו הובאו מספר הוכחות, הן מתוך הגמרא והן בראשונים:

¹⁹ סי' ע"א ס"ק א'.

²⁰ כתובות דף מ"ח:

²¹ אה"ע ח"א, סי' ק"ו.

²² דף כ"ח: מדפי הר"ן.

²³ הל' אישות פרק י"ב, הלכה י"ד.

א) הר"ן עצמו למד את שיטתו מתוך סוגייתנו. הגמרא²⁴ באה להוכיח כי אכן יש חיוב לזון עד גיל שש, ואומרת שניתן לדייק זאת מהמשנה²⁵ שפסקה לגבי חיוב מזונות בעל לאשתו ש"אם היתה מניקה פוחתין לה ממעשה ידיה ומוסיפין לה על מזונותיה", ומבארת הגמרא "מ"ט, לאו משום דבעי למיכל בהדה", כלומר – צריך לתת לה כיון שגם בנה אוכל, ומוכח שיש חיוב גם ביחס לבנים, ודוחים "ודלמא משום דחולה היא", ואין לזה קשר לכך שהבן זקוק לאוכל. מקשה הגמרא: "אם כן ליתני אם היתה חולה, מאי אם היתה מניקה", ומתרצת: "ודלמא הא קא משמע לן דסתם מניקות חולות ניהו". במילים אחרות – הגמרא רוצה לדחות ולטעון שאולי החיוב אינו בשביל הילד כלל אלא רק בשביל אימו, ובאמת לאחר שגומר לינוק אין כל חובה לדאוג לו; כל מה שאמרו שצריך להוסיף למינקת הוא רק מפני שהיא עצמה צריכה לאכול יותר, וכמו שהבעל לא יכול לומר לה לא לעבוד קשה על מנת שלא תהיה רעבה במיוחד, כך לא יכול לצוות עליה לא להניק.

אומר הר"ן: איך רצתה הגמרא מראש להוכיח ממינקת שצריך לזון את הבנים עד גיל שש? אולי החיוב הוא רק עד שהתינוק גומר לינוק? אלא צריך לומר, שהיה ברור לגמרא (לצד שיש בכלל חיוב על האב) שבעצם נותנים את המזונות לאישה, וכיון שאין הבדל בין תינוק יונק לתינוק עד גיל שש, שכן שניהם כרוכים אחר אימם ותלויים בה – ממילא אין שום סיבה לחלק ביניהם לדינא. לכאורה, ראיית הר"ן איננה מובנת; אם נאמר שיש כאן תקנה מיוחדת לבנים עצמם – האם לא תובן הגמרא? גם אז נוכל לומר, שכיון שחז"ל ראו צורך לדאוג להם, ממילא ברור שתיקנו להם עד שיגיעו לגיל בו יוכלו להשיג מזונות לבד, דהיינו גיל שש, ומאיזו שיטה א"כ בא הר"ן להוציא?

נראה שהר"ן יוצא בדבריו נגד האפשרות הנוספת שהבאנו, לומר שזהו תנאי כתובה לטובת האישה, אלא שנתקן בצורה של מזונות לבנים. לשיטה זו אכן קשה לכאורה – הרי זה לא שדאגנו פה לבנים עצמם שלא יופקרו, וגם לא שראינו שלאישה נחסר ממזונותיה הבסיסיים, אלא בשה"כ יש פה תקנה שנועדה להקל על האישה ולא יותר, ומנין ברור א"כ לגמרא שאם תיקנו לעזור לה בתינוק יונק עזרו לה גם עד גיל שש? זוהי ראיית הר"ן.

ב) האג"מ²¹ מביא את הנאמר בדף ס"ד: , שהבעל מחויב להוסיף לאישה מספר מזונות בשביל "ארחי ופרחי", כלשון הגמרא. זה מתאים לשיטת הר"ן; כיון שברור שהיא לא תוכל להיות אכזרית ביחס לאורחיה ולא לתת להם ממזונותיה, לכן תיקנו לתת לה עוד, זה בעצם נחשב שהאישה עצמה אוכלת יותר. כ"ש שנאמר זאת ביחס לבניה הקטנים מגיל שש, שלא תחסוך מפיתה על מנת לתת להם.

ג) האג"מ רוצה לומר שכן היא גם שיטת רש"י, שכתב²⁶: "וכשם שהבעל זן אותה כך זן אותו עמה", ומדבריו משמע שאין זו סתם השוואה מקרית, שלגבי שניהם יש חיוב, אלא שזה בעצם חיוב אחד – מתוך שהוא מחויב לאשתו הוא מחויב גם לבניו הקטנים.

ד) המהר"ם מרוטנבורג²⁷ פוסק שאדם צריך לזון את בניו הקטנים עד גיל שש, גם במקרה שיש להם מה להתפרנס משל עצמם, כגון שנפלו להם נכסים מבית אבי אימם וכדו'. מוכיח הב"ח²⁸ שהוא סובר כר"ן, וכמו שאדם חייב במזונות אשתו גם אם יש לה להתפרנס משל עצמה, כך תיקנו חז"ל גם ביחס

²⁴ דף ס"ה:

²⁵ דף ס"ד:

²⁶ דף ס"ה: ד"ה "יוצא בערוב אמו".

²⁷ דבריו הובאו בטור וברא"ש.

²⁸ סי' ע"א ס"ק א'.

למזונות הבנים. יש כאן אמנם ראייה חזקה נגד השיטה האומרת שהתקנה היא בשביל הבנים עצמם, כיון שאם כן – מדוע לא נפטור את האב במקרה בו אינם זקוקים לעזרתו? (משא"כ ביחס לאפשרות שהתקנה היא לאם אך בצורה של תקנה לבנים – ששם נאמר בפשטות שאכן תיקנו תקנה בדיוק כמו לאם, יש כאן עוד תנאי כתובה). אלא שמ"מ יש מקום לתרץ ולומר שרבנן תיקנו תקנה גמורה ולא פלוג בהכי. כפי ששמע מלשון הטי"ז²⁹ - שזו היתה צורת התקנה, כמו באישה.

ה) המגיה על המל"מ³⁰ מוכיח שהרמב"ם סובר גם הוא כר"ן. הרמב"ם כותב: "כשם שאדם חייב במזונות אשתו כך הוא חייב במזונות בניו", ומה בא ללמדנו בכך (בדומה לראיה שהבאנו לעיל מתוך דברי רש"י)? משמע שרוצה לומר כי הדברים תלויים זה בזה, ובכל מקום בו יש מזונות לאם – יש גם מזונות לבנים, למעט למשל מקרה שהאם מתה וכדו'. חיזוק מסוים לדברים ניתן למצוא בסידור פסקיו של הרמב"ם בעניין, שכן דין זה של האכלת הבנים הובא באמצע כל דיני כתובת אישה, והרי אם יש כאן תקנה עצמית לבנים – תקנה שכלל לא עוברת דרך האישה – מה המקום להזכירה כאן? נראה א"כ שזו תקנה לאישה, לכל אחת מן האפשרויות. ואולי ראוי לציין שדין זה אינו מוזכר ברמב"ם עתה הוא מונה את כל תנאי הכתובה, וא"כ נראה לכאורה שאין זו תקנה עצמית ככל שאר דיני הכתובה, אלא יש פה תקנה אחת עם מזונות האישה, וכפי שרצה לדייק המגיה על המל"מ.

המעשה רוקח³⁰ חולק על הבנה זו ברמב"ם ואומר שאין כאן הוכחה, אלא ההשוואה בין מזונות האישה למזונות הבנים באה רק לרמוז שהסיבה שתיקנו עד גיל שש היא כיון שעד גיל זה כרוך הילד אחרי אימו.

האבנ"מ³¹ מביא ביאור נוסף להשוואה זו, ואומר שהרמב"ם בא כאן לפסוק כמהר"ם מרוטנבורג הנ"ל, שצריך לזון את הבנים גם אם יש להם משל עצמם, כפי שהדין אצל האישה. יוצא שהאבנ"מ מבין, שדינו של המהר"ם אינו תלוי כלל בדעת הר"ן, בניגוד לדברי הבי"ח. עפ"י רוצה האבנ"מ לומר, שזאת הסיבה שהשו"ע השמיט השוואה זו של הרמב"ם – כיון שהביא במפורש את דינו של המהר"ם.

החולקים על הר"ן

מנגד, יש כמה מראי מקומות בראשונים שנראים כחולקים על פירושו של הר"ן:

האבנ"מ³² רוצה דווקא להוכיח שהרמב"ם חלק על הר"ן, מכך שבהתייחסו³² לבת אנוסה ולבת שניה (בת שנולדה מתוך אונס או מתוך ביאה על עריות מדרבנן) הוא אומר, שלשתיהן אין אמנם מזונות לאחר מיתת האב – כפי שרואים בגמרא בעניין – אך מ"מ בחייו מוטלת עליו חובה להאכילן, כחלק מחיוב האב לזון את בניו עד גיל שש. ראינו לעיל, שגם בבת ארוסה וגם בבת שניה אין לאימותיהן כתובה, ואם לבנות יש מזונות – מוכח לכאורה שאכן אין זו תקנת מזונות של האישה או עוד תנאי מתנאי הכתובה, אלא יש פה תקנה מיוחדת לטובת הבנים עצמם. וצ"ע על שיטתו של המגיה במל"מ, שרצה לומר הפוך.

²⁹ סי' ע"א ס"ק ב'.

³⁰ הל' אישות פרק י"ב, הלכה י"ד, ד"ה "כשם שאדם".

³¹ סי' ע"א סע' א' ד"ה "לכן נראה".

³² הל' אישות פרק י"ט, הלכה י"ד.

המל"מ עצמו מעיר, שהר"ן פוסק בשיטתו נגד שו"ת הריב"ש ונגד שו"ת הרא"ש³³. הם כתבו שניהם, שאם מודה אדם שבתו של פנויה פלונית נולדה ממנו (בזנות) – מחייבים אותו לזונה. והרי פשיטא שאין חיוב כתובה ביחס לפנויה הזו, ואם בכ"ז יש חובה ביחס לבנים – מוכח שיש פה תקנה עצמית.

על ראייה זו של המל"מ תמה מאוד האבנ"מ, ואומר שכך יצא שהריב"ש חולק על רבו הר"ן. ומקשה עוד יותר, כי יצא לנו שהרא"ש סותר את עצמו; הרא"ש הרי פסק את דברי המהר"ם לעיל, וא"כ הוא סובר שהשוו את דין הקטנים לאימם, וממילא מנין לרא"ש לבוא ולחדש שיש פה תקנה חדשה לגמרי לבנים, הלכה בפ"ע, עד כדי כך שנאמר שגם בן פנויה צריך להיות ניזון? מדוע לא לומר בפשטות כר"ן, שיש פה הוספה למזונותיה של האישה?

לכן מבאר האבנ"מ, שדין זה של בת פנויה עניינו אחר לגמרי. זהו חיוב הנובע מעצם היות האב מזיק, שהוא גרם לאישה ללדת ובכך להוציא מכספה על מנת לזון את הבת. תירוץ זה יועיל ביחס לאנוסה, אך מה ביחס למפותה? מחדש האבנ"מ שגם פה יש חיוב, כי בזה שנתרצתה לו להיבעל על ידו יש מעין תנאי, מסתמא עשתה זאת על דעת שיזון את בנה כיון שכך מקובל בעולם. יש פה דין מיוחד של תנאי בשתיקה; ברור שהיא התכוונה לכך וממילא ברור גם שהוא קיבל זאת על עצמו.

תקנת אושא

עד כאן עסקנו בעיקר בתקנה שהתקבלה להלכה, לזון את הבנים עד גיל שש. אך כבר הזכרנו שבדף מ"ט: הובאה תקנת אושא לזון את הבנים עד שיגדלו ממש, וצריך לעיין במהותה של תקנה זו, ביחס לדברים שראינו עד כה.

הרמב"ם³⁴ כותב כך: "כשם שאדם חייב במזונות אשתו כך הוא חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים עד שיהיו בני שש שנים. **מכאן ואילך מאכילן עד שיגדלו כתקנת חכמים**. ואם לא רצה גוערין בו ומכלימין אותו... ואין כופין אותו לזונם אחר שש". מה כוונת דבריו "כתקנת חכמים", על איזו תקנה מדובר? מדייק ההג"מ³⁵ ומציין על דברים אלו כך: "באושא התקינו שיהא אדם זן בניו ובנותיו כשהן קטנים וכו' ע"ש. ופירש"י עד שיביאו שתי שערות". מבין א"כ ההג"מ, שמסקנת הגמרא אינה שאין הלכה כאושא, אלא רק שבאושא התקינו אמנם לזון עד שיגדלו אך לא תיקנו שיהיה אפשר לכוף אותו לכך. וכן ביאר גם הפרישה³⁶ באופן מפורש.

הגר"א חולק ככל הנראה מכל וכל על הבנה זו, ועל כן נשאר בצ"ע על לשון הרמב"ם (והשו"ע) "כתקנת חכמים", וכן גם משמע בלשון האבנ"מ, שכתב שמעל גיל שש **אין הלכה כאושא**, ולא שהבינו אחרת את תקנתם.

כמו כן, יש לברר האם ההלכה שנפסקה לזון עד גיל שש היא היא תקנת אושא, או שזו תקנה עצמית נפרדת לחלוטין.

³³ הובאו בב"י סי' ע"א ס"ק ד'.

³⁴ הל' אישות פרק י"ב, הלכה י"ד.

³⁵ שם ס"ק ט'.

³⁶ סי' ע"א ס"ק א' ד"ה "ואם אינו רוצה".

הטור³⁷ כותב, שתקנת אושא היתה גם עד גיל שש; ומה כוונתו? המהר"ם מלובלין³⁸ מבאר, שהיו אמנם שתי תקנות נפרדות באושא – אחת לזון עד גיל שש ואחת לזון עד שיגדלו, הראשונה נתקבלה להלכה והשניה נדחתה.

האבנ"מ³⁹ חולק ואומר שהיתה רק תקנה אחת, והגמרא ששאלה אם הלכה כאושא או לא – לא התכוונה לשאול אם קיבלו את התקנה אלא רצתה לברר ביחס למי בדיוק נתקנה התקנה, האם תיקנו רק עד גיל שש או גם לאחריו, והסיקה הגמרא שמראש תקנו לקטני קטנים בלבד. וכן משמע ברש"י מהדו"ק שהובא בשיטמ"ק⁴⁰.

מתוך כך ננסה להבין את דברי השיטמ"ק עצמו⁴¹, שמביא את שיטת הר"ן וכותב שבתוס' לא משמע כשיטתו. השיטמ"ק לא מרחיב לבאר את דבריו, וצריך להבין מה והיכן דייק בתוס'.

יתכן שרצה לומר כך: יש לעיין לפי הר"ן, מה בעצם היתה תקנת אושא לפי ההו"א בגמרא בדף מ"ט; שאמרו שצריך לזון את הקטנים עד שיגדלו; האם תקנת המזונות לבנים מעל גיל שש היא תקנה עצמית לבנים, כמו שאמרו החולקים על הר"ן ביחס לקטני קטנים, או שגם זה חלק מתקנת המזונות לאישה. לפי האפשרות השניה נצטרך לדחוק מעט ולומר, שההו"א שם היתה שהיא לא תוכל להיות אכזרית גם לבניה שעברו זה מכבר את גיל שש ולכן מאכילתם באופן קבוע.

נראה שהשיטמ"ק הבין אחרת. היה ברור לו שגם הר"ן יודה שזוהי תקנה נפרדת לבנים, ואין קשר א"כ בין תקנת קטני קטנים לתקנת הקטנים. לכן אומר השיטמ"ק שהתוס' אינם כר"ן, שכן תוס' אמרו בדף מ"ט⁴², לאחר שנדחתה תקנת אושא להלכה, "אבל קטני קטנים לכ"ע חייב", ומשמע בדבריהם שאותה תקנה נפסקה להלכה אך ביחס לקטני קטנים (והשיטמ"ק מבין א"כ, שנקודת היסוד של הר"ן היא שכיון שקטנים לא יכולים להסתדר בכוחות עצמם – לכן מאכילתם, וממילא מעל גיל שש אין זה שייך).

ניתן אולי לדחות ראיה זו ולומר שהר"ן יסבור שההו"א שם היתה שגם מעל גיל שש אינם מאכילתם, בדיוק כשם שמאכילה "ארחי ופרחי", וא"כ זו אותה תקנה בדיוק. ביאור זה יתאים לטור, שאמר שתקנת אושא היתה עד גיל שש, ונראה בדבריו שמסקנת הגמרא היא שאותה תקנה אכן היתה, אך רק עד גיל שש ולא יותר, שהרי בדף ס"ה: ביחס לקטני קטנים לא הוזכר כלל שזוהי תקנת אושא, והטור א"כ מחבר את שתי הסוגיות יחדיו.

חיוב מזונות בזמנו

קעת יש לדון בגדרי חיוב המזונות בימינו, כאשר בפשטות התנאים השתנו וודאי שילד ממשך להיות כרוך אחרי אימו גם לאחר גיל שש, ואיננו מסוגל לזון את עצמו אולי אפילו כל זמן קטנותו.

³⁷ סי' ק"ב.

³⁸ שו"ת מהר"ם מלובלין סי' ע"ט, הובא באבנ"מ.

³⁹ סי' ע"א ס"ק ג'.

⁴⁰ דף ס"ה: ד"ה "אע"פ".

⁴¹ שם ד"ה "וכתב הר"ן בפירושו".

⁴² ד"ה "כשהם קטנים".

הר"ן בחידושו מסכם את שיטתו דלעיל ואומר: "וכל היכא שהוא צריך לאמו האב חייב במזונותיו, ומכאן ואילך לא". מה בא הר"ן להוסיף לנו בכך, והרי הגמרא סו"ס נתנה גדר מדויק של שש שנים ולא יותר? נראה לכאורה שכוונתו לומר, שלמעשה יש לבדוק בכל דור ותקופה אם אכן ילדים יכולים לעמוד ברשות עצמם עד גיל שש או לא. תקנת גיל שש אינה תקנה גמורה שאין לה שינוי; התקנה עצמה היתה לזון קטנים שצריכים עזרה וכרוכים אחרי אימם, אלא שאמרו לנו חז"ל שגדר זה הינו גיל שש, אך אה"נ אם הדברים ישתנו – אותה תקנה עצמה תאמר להאכילם גם לאחר גיל זה.

יותר מכך, יש אולי מקום לומר שהאמירה של "גיל שש" היא אמירה כללית, ונשתמש בה רק במקרה שלא ברור בדיק מהן יכולותיו של הילד, אך בעצם יש צורך לבדוק כל ילד לגופו, אף בתקופת הגמרא, ולברר האם ניתן לומר שדינו שונה מרוב הילדים. כך אולי משמע באבנ"מ⁴³, שפסק שקטן חריף שלא צריך לאימו גם קודם הגיעו לגיל שש – אינו תלוי בה לעניין עירוב וממילא פטור האב ממזונותיו, ולכאורה ה"ה נמי במקרה של קטן שהינו חריף פחות מרוב הקטנים.

כיוון הפוך ניתן אולי למצוא בדברי הבי"ש⁴⁴, אשר מחדש שילד מעל גיל שש – פטור האב מלזונו גם אם הוא חולה וגרוע מקטן רגיל. משמע שגיל שש הינו חלק מגדר התקנה עצמה, ועל כן לא נבחן כל ילד באופן אישי, אלא תמיד נאכיל עד שש, ונראה שה"ה גם בדורותינו.

המעשה רוקח⁴⁵ מסביר את דברי הרמב"ם שאמר "מכאן ואילך (=מגיל שש ומעלה) מאכילן עד שיגדלו כתקנת חכמים", ואומר שאין הכוונה לגדלות במובן הלכתי של שתי שערות וכדו', אלא זוהי בגרות של הילד בה הופך הוא לעצמאי ויודע 'להסתחר', כלשונו, עד גיל זה מחויב האב לדאוג לו. רואים א"כ בבירור שכך מבין הוא את המצוה להאכיל מעל גיל שש, וללא שום אפשרות כפיה, ולא את החובה להאכיל עד גיל שש, בדומה לדברי הבי"ש.

לכאורה היה מקום לומר, שמחלוקת זו תלויה בשאלה העיקרית בה דנו לעיל – האם תקנת הבנים היא תקנה לבנים עצמם או לאם. דהיינו: אם זוהי תקנה לבנים, שחז"ל רצו לוודא שהבנים הקטנים לא יופקרו ויהיה מי שידאג להם, הרי שברור שאם ישתנו הטבעים באופן כללי, או אפילו אם ילד מסוים יהיה כרוך אחר אימו – גם בגיל מבוגר יחסית – גם לו נדאג ונחייב את אביו, שכן בסופו של דבר זוהי מטרת התקנה. אך אם נאמר שיש פה תקנה לאם, כעוד אחד מתנאי הכתובה, או יותר מכך – כחלק ממזונותיה – יש צד לומר שחכמים חייבו את האב בדבר מוגבל, לסייע לאם עד גיל שש, ולא יותר מכך. אלא שאם דיוקנו לעיל מהר"ן הינו נכון, יוצא שהר"ן יסתור את עצמו, ועל כן ניחא יותר לומר כהסברנו הראשון – שחלקו רק בשאלה האם גיל שש הינו חלק מגדר התקנה או שזהו כבר הסבר לתקנה, מתי נקרא שילד כרוך אחר אימו (כפי שאולי משמע יותר בפשט הגמרא), ואין המחלוקת תלויות א"כ זו בזו⁴⁶.

האג"מ⁴⁷ דן באריכות בשיטת הר"ן (וכבר הזכרנו לעיל תמצית דבריו), ומתוך שסובר שר"ן נקטו גם רש"י והרמב"ם – מקבל הוא את שיטתו להלכה. ע"פ פסק זה רוצה האג"מ לחדש את דין האכלת הבנים בימינו אנו, ואומר כך: אישה שדרה בביתה יחד עם בניה מעל גיל שש, והדבר נעשה באישורו של האב, ממילא חלה על האב חובה לזון גם אותם, שכן סו"ס קיים כאן טעמו של הר"ן שהאישה לא תוכל

⁴³ סי' ע"א ס"ק ב'.

⁴⁴ סי' ע"א ס"ק ה'.

⁴⁵ הל' אישות פרק י"ב, הלכה י"ד, ד"ה "שם עד שיגדלו".

⁴⁶ ועי' באבנ"מ סי' ע"א ס"ק ב', שגם בדבריו משמע כך.

⁴⁷ אה"ע ח"א, סי' ק"ו.

להיות אכזרית על בניה ולא לתת להם לאכול מפיתה, והוא כמו דין "ארחי ופרחי" שהביא האג"מ, אלא שכאן יש דיירים קבועים יחד עימה. וממשיך ומוציא מתוך כך, **שכיום – שרוב בני"א דרים יחד, ועימם גם הבנים שהם מעל גיל שש – יתחייב האב לזונם מדין מזונות אשתו**. ולכאורה כן יהיה גם הדין אפילו כשהבנים גדלו וכבר הביאו שתי שערות, ואף מעבר לתקנת אושא שבגמרא.

ניתן לדייק בדבריו של האג"מ, שאם לא נפסוק כר"ן – לא נחייב את הבעל לזון את בניו שמעל גיל שש גם היום, למרות שברור שהטבעים השתנו, ונראה א"כ שסובר שגיל שש הוא כן חלק מהתקנה עצמה, אלא שאם נפסוק כר"ן יתחדש דבר נוסף, מצד שכיום מאפשר האב לבניו הגדולים לדור עם אימם וא"כ נכנס פה גדר של "ארחי ופרחי".